

Євсюков Олександр Феліксович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Національного наукового центру «Інститут судових
експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
ORCID ID: 0000-0002-3554-8848

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗА ПРЕДМЕТНИМИ ВИДАМИ

DIFFERENTIATION OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERT RESEARCH BY SUBJECT TYPES

Анотація. У статті висвітлені результати аналізу сучасної наукової та науково-методичної літератури з питань судово-психологічних експертних досліджень і результати аналізу сучасної практики призначення судово-психологічної експертизи й експертних досліджень, які дали змогу виявити протиріччя між постановленими замовниками питаннями та компетенцією експерта-психолога; між надмірним обсягом питань і конкретним предметним видом судово-психологічного експертного дослідження; між конкретним предметним видом судово-психологічного експертного дослідження та недоцільними за змістом поставленими питаннями. Автор спрямовує увагу на розвиток психологічної науки та формування в ній окремих галузей за предметними видами, що має величезне значення для ефективності та компетентності призначення й виконання судово-психологічних експертних досліджень. Зазначені їх сучасні предметні види за характером питань (завдань), що ставляться на розгляд перед експертизою, і за юридичним значенням експертних висновків. Зроблено акцент на необхідності правової імплементації диференційованого підходу предметних видів у судово-психологічних експертних дослідженнях.

Ключові слова: предметний вид, диференціація, компетентність експерта, судово-психологічне експертне дослідження, протиріччя, галузь, аналіз.

Abstract. The article highlights the results of the analysis of modern scientific and scientific-methodological literature on forensic psychological expert research and the results of the analysis of modern practice of assigning forensic psychological expertise and expert research, which allowed to identify contradictions between the questions set by the customers and the competence of the expert psychologist; between the excessive volume of questions and the specific subject type of forensic psychological expert research; between the specific subject type of forensic psychological expert research and the questions posed that are inappropriate in terms of content. The author draws attention to the development of psychological science and the formation of separate branches in it by subject types, which is of great importance for the efficiency and competence of the appointment and performance of forensic psychological expert studies. Their modern subject types are indicated by the nature of the issues (tasks) that are put forward for consideration before the examination, and by the legal significance of expert opinions. Emphasis is placed on the need for legal implementation of a differentiated approach to subject types in forensic psychological expert studies.

Key words: subject type, differentiation, expert competence, forensic psychological expert research, contradiction, industry, analysis.

Зміни в правовій системі нашої держави й оновлення законодавства ставлять перед судово-експертними установами нові завдання і, як наслідок, необхідність пошуку оптимальних шляхів їх розв'язання. Вирішення зазначених сучасних викликів, з одного боку, підвищить ефективність функціонування судово-експертних установ, а з іншого (і як наслідок) – підвищить якість у розслідуваннях правопорушень і злочинів.

Особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, що мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки, встановлює судово-психологічна експертиза як один із видів судової експертизи. Застосування спеціальних психологічних знань дає змогу об'єктивно встановлювати й оцінювати особливості, причини та внутрішні механізми поведінки осіб, які є суб'єктами правових відносин.

Матеріали та методи. Психологічні аспекти теорії та практики судово-психологічної експертизи розроблялися в дослідженнях вітчизняних науковців – Н. В. Алікіної, О. М. Бандурки, О. А. Герасименко, Т. М. Єгорова, В. А. Журавля, О. В. Землянської, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, І. А. Петрової, Т. В. Савкіної, Е. Б. Сімакової-Єфремян, О. О. Сліпець, Г. О. Спіциної, О. П. Снігерьова, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепитька, М. Г. Щербаковського та ін.

Проведення судово-психологічних експертних досліджень насамперед базують на загальних принципах наукового пізнання, на принципах судово-експертної діяльності, визначених у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» [1], на принципах судової експертології [2; 3] та на загальних принципах психологічних досліджень. У процесі проведення судово-психологічних експертних досліджень експерт-психолог застосовує низку методів, методик і методичних прийомів дослідження відповідно до предмета їхніх досліджень та меж компетенції.

Результати. Аналіз сучасної наукової та науково-методичної літератури з питань судової психологічної експертизи виявляє наявні відмінності у визначенні таких базових категорій, як об'єкт і предмет дослідження; спостерігаються випадки термінологічного еkleктизму та ін., що інколи суперечить сутності судової експертизи, зумовлює алогічність алгоритмів дослідження та, як наслідок, необґрунтованість висновків.

Аналіз сучасної практики призначення судової психологічної експертизи й експертних досліджень дав змогу виявити протиріччя між постановленими замовниками питань, що не належать до компетенції експерта-психолога, та вимогами Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (зі змінами) [4]; між надмірним обсягом питань і конкретним предметним видом судово-психологічного експертного дослідження; між конкретним предметним видом судово-психологічного експертного дослідження та недоцільними за змістом поставленими питаннями.

Аналіз запитів на проведення судово-психологічних експертиз і досліджень свідчить про неухильне зростання попиту на застосування психологічного знання в судово-слідчій практиці для вирішення широкого кола питань, що є актуальними як у кримінальному, так і у цивільному процесі. Між тим у питаннях використання психологічного знання досить часто з боку фахівців-юристів, а також громадян, що ініціюють призначення судово-психологічної експертизи чи дослідження, і навіть з боку фахівців-психологів (експертів) виникає чимало труднощів. Проблема полягає у неповних чи поверхових (нерідко викривлених і, по суті, некомпетентних) уявленнях замовника і виконавців експертних досліджень про предмет та можливості судово-психологічної експертизи, у недиференційованому (або занадто розширеному, або занадто вузькому, обмеженому) ставленні до її завдань як з боку замовника, так і з боку виконавця експертизи.

На наш погляд, зазначені протиріччя та відмінності у визначеннях базових наукових понять можуть бути вирішені за допомогою чіткого виокремлення науково обґрунтованих в правовому полі концептуальних засад предметних видів судово-психологічних експертних досліджень.

Систематичні зміни соціального середовища вимагають від науки психології відповідних змін у її розвитку. Сучасна психологія являє собою дуже розгалужену систему наукових напрямів, що пов'язані з різноманітними сферами діяльності людини та перебувають на різних щаблях формування. Поява нових наукових напрямків, пов'язаних з актуальними соціальними питаннями й визначенням можливостей наукового знання відповідати на різноманітні практичні запити та виклики, є ознакою розвитку будь-якої науки. Наукові напрями, перебуваючи в міцній взаємодії, формують окремі галузі психології, які постійно розвиваються й удосконалюються, що дає змогу розширювати перелік питань судово-психологічних експертних досліджень про людину та її поведінку в юридично значимій ситуації. Кожна з галузей психології базується на наукових методах, які мають специфіку дослідження й аналізу даних. На сьогодні у психології існує інтенсифікація процесів диференціації. Вона полягає у розмежуванні певних галузей психології, у деталізації об'єктів і предметів їх дослідження та в одночасному існуванні тенденції до зближення проблематики, до часткового пересічення предметних і проблемних ланок досліджень в інших галузях психологічного знання. У розвитку судово-психологічних експертних досліджень, як безпосередньої судово-експертної практики, що не відривна від взаємодії з фундаментальною психологією, це дає змогу побачити певні перспективи під час визначення об'єкта та предмета дослідження в їхньому інтеграційно-диференційному втіленні.

Замовник проведення судово-психологічного експертного дослідження в обличчі органу досудового розслідування або суду надає матеріали й об'єкти на дослідження. Специфікою тут є те, що наданий на дослідження матеріал

уключений у юридично релевантну ситуацію, а після виконання судово-психологічного експертного дослідження висновкам надається правова оцінка. Часто бажання замовника пояснити певні психологічні феномени за допомогою наявної на цей час численної науково-популярної та наукової психологічної літератури призводить до недостатньо критичної оцінки того, чи співвідносяться (і наскільки) почерпнуті ним наукові дані саме з предметом експертного психологічного дослідження. Зазначене цілком зрозуміло, оскільки психологія вивчає настільки різноманітні явища, що це зумовило виокремлення самостійних галузей психологічних знань із виділенням специфічного для кожного з напрямів психологічної науки предмета досліджень. Ця, зумовлена логікою розвитку наукового пізнання, особливість закономірно обумовлює потребу диференціювати предмет судово-експертного психологічного дослідження. У цьому заявнику орієнтуватися важко, цього він не здатний враховувати в разі призначення судово-психологічних експертиз і досліджень, що й відбивається в питаннях, поставлених на їх розгляд. Наприклад, питання, що ставляться на розгляд перед експертизою, формулюються в довільній формі, виходять за межі компетенції судового експерта-психолога, за своїм змістом дублюються, сформульовані неясно, що призводить до незрозумілості змісту завдання. Також аналіз практики судово-психологічних експертних досліджень свідчить про випадки, коли до постанови (ухвали) щодо призначення експертизи з клопотання адвоката автоматично переносяться всі питання без аналізу їх доцільності або у справі, що порушена за певною статтею та потребує проведення одного предметного виду судово-психологічної експертизи, ставиться значна кількість питань, які за своїм змістом належать до різноманітних предметних видів судово-психологічної експертизи, котрі проводяться як за кримінальними, так і цивільними справами. Указане в деяких випадках унеможлиблює виконання судово-психологічного експертного дослідження та значною мірою ускладнює його проведення.

Також серед умов, що викликають недиференційоване визначення психологічного поля аналізу в разі призначення судово-психологічних експертиз і досліджень та призводять до постановки недоцільних (як надмірних, так і помилкових, навіть провокаційних) завдань експерту, також визначається переоцінка замовником можливостей психологічної експертизи або використання власного життєвого досвіду. Заохочення зазначених уявлень заявника з боку виконавця експертизи (експерта) приховує в собі наслідки безпідставного виходу за межі компетенції психологічної експертизи чи спрощений погляд на її предмет.

Зазначене зумовлює потребу в окресленні можливого психологічного поля аналізу під час призначення та проведення судово-психологічних експертиз і досліджень, а також визначення відповідно їх різновидам конкретних завдань експерта, а саме потребу в реалізації диференціального підходу під час призначення та проведення судово-психологічних експертиз і досліджень. Це пов'язане

із забезпеченням коректного використання досягнень сучасної психології у судово-слідчій та експертній практиці.

У теорії судово-психологічної експертизи поряд із виділенням загального й окремого предмета дослідження прийнято виділяти й загальний об'єкт експертизи. Для визначення загального об'єкта судово-психологічної експертизи потрібно враховувати не тільки спеціальні, а і юридичні критерії об'єкта судової експертизи, який визначається судом під час її призначення. Об'єктом експертизи може бути людина, яка має визначений процесуальний статус (обвинувачений, потерпілий, свідок, позивач, відповідач). Тобто об'єктом судово-психологічної експертизи є людина як носій психіки, яка має визначений процесуальний статус.

За характером питань (завдань), що ставляться на розгляд перед експертизою, і за юридичним значенням експертних висновків на сьогодні можна виділити такі предметні види судово-психологічної експертизи:

- судово-психологічне дослідження розвитку неповнолітніх під час розгляду справ у цивільному судочинстві;
- судово-психологічна експертиза комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису;
- судово-психологічна експертиза процесу спілкування особи в ситуації процесуальної дії;
- судово-психологічна експертиза у справах про злочини, пов'язані зі злісним невиконанням обов'язків щодо догляду за дитиною;
- судово-експертне дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації;
- судово-психологічна експертиза в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої недоторканості;
- психологічне дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди;
- судово-психологічна експертиза комунікативної взаємодії між особами, зафіксованої у матеріалах відеозапису з камери зовнішнього спостереження;
- судово-психологічна експертиза типологічних особливостей особистості;
- судово-психологічна експертиза емоційних станів стресу та фрустрації;
- судово-психологічна експертиза потерпілих через злочини, пов'язані з торгівлею людьми;
- судово-психологічна експертиза здатності дитини сприймати та відтворювати обставини, що розслідуються в кримінальному провадженні;
- судово-психологічна експертиза фізіологічного афекту.

За кожним вищезазначеним предметним видом судово-психологічних експертних досліджень та експертиз розроблені відповідні методики, у яких визначені мета, висвітлені діагностичні завдання, об'єкт і предмет дослідження, питання, що вирішуються, загальний алгоритм та доцільні методики психологічного

дослідження, рекомендований інструментарій. Методики розроблені з метою підвищення якості проведення експертних досліджень, спрямовані на вдосконалення методичних і організаційних засад проведення предметних видів судово-психологічних експертиз з урахуванням досвіду роботи експертів-психологів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Вони спрямовують експерта-психолога правильно орієнтуватися у вирішенні складних психологічних завдань, що виникають на практиці під час проведення судово-психологічної експертизи. Тому судовий експерт-психолог під час виконання судово-психологічного експертного дослідження повинен дотримуватись їхніх вимог.

У ситуаціях, коли замовник у постанові або ухвалі помилково (неточно, недостатньо коректно) визначив предмет дослідження, то «...відповідно до особливостей конкретних обставин справи вирішувані психологічною експертизою питання у разі потреби узгоджуються органом (особою), який (яка) призначив (-ла) експертизу (залучив (-ла) експерта), при консультуванні з експертом з метою їх компонування у доцільні для справи блоки...» [4].

Судово-слідчій практиці властиво вимагати розширення кола експертних завдань, тому об'єкт і предмет судово-психологічного дослідження мають, так би мовити, перспективу перебувати в процесі перманентної диференціації за постійного уточнення конкретних експертних задач із пошуком методів і методик їх розв'язання. Судово-експертна спільнота зі спеціальності «Психологічні дослідження» систематично й наполегливо розробляє за новими предметними видами відповідні методики. Методики, які перебувають у процесі розробки, уже найближчим часом виноситимуться на рецензування і в подальшому на затвердження. Аналіз нових затверджених методик ми зробимо в наступних публікаціях.

Висновки. Отже, аналіз судово-психологічної практики свідчить про те, що під час призначення судово-психологічної експертизи стала спостерігатися стійка тенденція до помилкового (неточного, недостатньо коректного) визначення її дійсного (науково-психологічного) предмета. В узагальненому вигляді предметний простір судово-психологічної експертизи визначається особливостями психічної діяльності психічно здорових осіб у ситуаціях, що мають юридичне значення. Предмет судово-психологічної експертизи становлять індивідуально-своєрідні риси психічного відображення учасниками процесу різноманітних явищ середовища (дійсності), яке (яка) оточує, що має значення для об'єктивації розгляду обставин справи в кримінальних і цивільних процесах та встановлення об'єктивної істини у справі. Правова імплементація диференційованого підходу предметних видів у судово-психологічних експертних дослідженнях дасть можливість ефективного й компетентного використання досягнень сучасної психології як у судово-слідчій, так і в експертній практиці.

Перелік використаних джерел:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 27.11.2024).
2. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с.
3. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Фундаментальні принципи судово-експертної діяльності: теоретичні та практичні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2022. Вип. 67. С. 38–50.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 27.11.2024).

References:

1. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-KhII [On forensic examination: Law of Ukraine dated 25.02.1994 No. 4038-XII] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
2. Simakova-Efremyan, E. B. (2016). Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka: monohrafiia [Complex forensic research: theory and practice: monograph]. Kharkiv, 456 p. [in Ukrainian].
3. Khomutenko, V. P., Khomutenko, A. V. (2022). Fundamentalni pryntsypy sudovo-ekspertnoi diialnosti: teoretychni ta praktychni aspekty [Fundamental principles of forensic activity: theoretical and practical aspects]. *Criminology and forensic examination*. Kyiv, Issue 67. P. 38–50 [in Ukrainian].
4. Instrukttsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Miniustu Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

